

خلاقیت در تدریس

فاطمه آقاخانی

دانش آموخته دکترای برنامه‌ریزی درسی

مقدمه

مهم‌ترین ماحصل عصر دانش و اطلاعات، تغییر در ساختار و مفاهیم آموزشی و نگرش جدید به یادگیرنده است. در این میان انتظارات والدین از فرزندانشان معنای متفاوت پیدا کرده است؛ به گونه‌ای که خواستار پرورش افرادی خلاق، کارآمد و کارآفرین‌اند. از سویی دیگر، یکی از اهداف هر نظام تربیتی عبارت است از تربیت افرادی متفکر و نوآور که برای جامعه مفید باشند. تحقق این هدف در مدرسه صورت می‌گیرد و عامل اصلی آن معلم و کلاس درس است. شاید به‌ظاهر مفهوم «خلاقیت در تدریس» ساده انگاشته شود، اما ورود به دنیای پرپیچ‌وخم آن، مستلزم شناخت کافی عناصر آن، شناسایی ویژگی‌های افراد خلاق و نحوه پرورش افراد دارای تفکر واگراست. اگر خلاقیت را خلق کردن اثری جدید بدانیم، یعنی دوباره دیدن پدیده‌ها، و درک و تلاش برای بهتر ساختن آن‌ها. حال اگر کلاس درس را شاهراه اصلی پرورش خلاقیت بدانیم، معلم آگاه و بانگیزه عامل اصلی آن است که با فراهم کردن شرایط، بستر مناسبی را برای تدریسی پرنشاط مهیا می‌کند. این مقاله به موضوع خلاقیت در تدریس و ارائه راهکارهایی برای ایجاد خلاقیت در دانش‌آموزان می‌پردازد.

تدریس^۱

این واقعیتی انکارناپذیر است که آموزش و پرورش در قرن ۲۱ نسبت به گذشته مسیر متفاوتی دارد. انتظار می‌رود آموزش در این قرن برای دانش‌آموزانی که آماده ورود به دوران فراصنعتی^۲ هستند، نتایجی ایجاد کند. جهت آموزش در این قرن، دیگر آموزش با هدف آماده‌سازی مردم در دنیایی ساده، ایستا، خطی و قابل پیش‌بینی نیست، زیرا ویژگی‌ها و خواسته‌های این قرن در چهار ویژگی مهم، یادگیری قرن ۲۱ را ایجاد می‌کند:

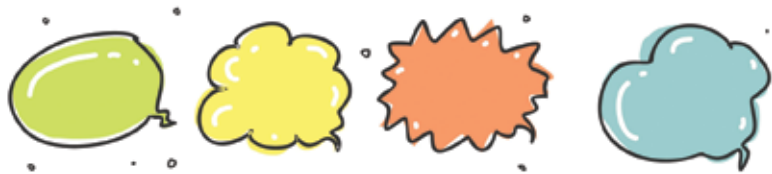
۱. تفکر انتقادی و حل مسئله^۲؛ ۲. خلاقیت و نوآوری^۳؛ ۳. ارتباطات^۴؛ ۴. همکاری^۵.
- به همین دلیل، از معلمان پیش از خدمت و در حال خدمت انتظار می‌رود بتوانند با خروجی‌های HOTS (مهارت‌های تفکر مرتبه بالا^۶) یادگیری ایجاد کنند.

اصل فهم در یادگیری^۸

اگر یادگیری از روی بصیرت^۹ و فهم^{۱۰} صورت نگیرد، بی‌ارزش خواهد بود و اثر آن در ذهن شاگرد نیز موقتی است. علت اینکه بسیاری از شاگردان، مباحث علمی را می‌آموزند، ولی در افکار و اعمالشان تغییری ایجاد نمی‌شود، این است که یادگیری آن‌ها طوطی‌وار و بدون فهم است. مطالب

علمی، به‌صورت سطحی، مدتی در ذهن آن‌ها می‌ماند، ولی همین اثر سطحی نیز به‌زودی از ذهنشان خارج می‌شود. بنابراین، در جریان یادگیری باید فهم و بصیرت را مهم شمرد. اگر شاگرد خود در جریان یادگیری فعال باشد و نسبت به موضوع یادگیری احساس احتیاج کند و ارتباط آن را با سایر امور درک کند، خواه‌ناخواه فهم او به کار می‌افتد و مطالب را عمیق‌تر فرا می‌گیرد (شریعتمداری، ۱۳۹۳: ۲۳). حال سؤال این است که چگونه می‌توان در دانش‌آموزان یادگیری عمیق و ریشه‌ای ایجاد کرد؟ چه جایگزین‌هایی برای روش‌های سنتی تدریس وجود دارند؟ آیا «خلاقیت^{۱۱}» در تدریس به‌تنهایی می‌تواند یادگیری به معنای واقعی کلمه را محقق کند؟

خلاقیت توانایی در کشف و پیدا کردن راه‌حل تازه برای حل یک مشکل و داشتن سبک و روش‌های نو و مختص فرد است. خلاقیت کیفیتی عقلانی است؛ شامل اجزای شناختی و انسان‌گرایانه در یادگیری. زمانی که از خلاقیت صحبت می‌شود، باید از «بدیعه‌پردازی^{۱۲}» نیز سخن گفت. بدیعه‌پردازی همان رشد تفکر خلاق است که در جهت کمک به افراد تدوین شده است تا بتوانند با برهم‌زدن منظومه فکری موجود خویش، چشم‌اندازهای جدیدی برای حل مسائل و موضوع‌های موجود در زمینه‌های گوناگون خلق

و ویژگی‌های ارزشی آنان بستگی دارد. جهت‌گیری، گرایش به خطرپذیری منطقی، تمایل به مسئولیت‌پذیری از نظر مخاطرات و خلاقیت معلمان مهم است. عوامل خارجی و داخلی مؤثر در این تحقیق بیانگر آن هستند که عوامل خارجی عبارت‌اند از:

۱- مشکلات با ماهیت مادی و فنی (نبود ادبیات علمی و روش‌شناختی، نبود شرایط فنی لازم، پرداخت نکردن هزینه فعالیت‌های نوآورانه)؛

۲- مشکلات ناشی از ویژگی‌های فعالیت آموزشی (وابستگی نوآوری به درک آن توسط فرزندان، رد نوآوری توسط والدین یا علاقه‌مند نکردن آن‌ها، درک نکردن همکاران، مدیریت و کمک‌نگرفتن از روان‌شناسان مدرسه)؛

۳- مشکلات مرتبط با ویژگی‌های نوآوری (حجم بالای اطلاعات لازم برای یادگیری، کمبود مشاوران علمی، ارتباط‌نداشتن با همکاران سایر مؤسسات آموزشی).

عوامل داخلی نیز شامل مشکلاتی در زمینه آمادگی برای تدریس (نبود دانش کافی در آموزش و پرورش و روان‌شناسی)؛ آمادگی نظری و عملی برای نوآوری (دانش و مهارت نظری در زمینه مطالعات نوآوری آموزشی) مشخص شده‌اند.

برای حل این مشکلات، اجرای یکپارچه اقداماتی به این شرح لازم است: ۱. ارزش‌شناسی: توسعه مهارت‌های تصمیم‌گیری؛ ۲. طراحی: انتقال ایده‌های علمی به هنجاری؛ ۳. سازندگی: اجرای انواع پروژه‌ها در فعالیت‌های آموزشی با موضوعات آموزشی؛ ۴. ارزیابی و اندازه‌گیری: شناسایی شاخص‌های اثربخشی فرایند نوآوری و کیفیت نتایج آن؛ ۵. بازتابی: درک تجربه نوآوری فردی و جمعی.

می‌توان نتیجه گرفت، نظام اقدامات توسعه‌یافته به‌طور قابل توجهی احتمال نوآوری و استفاده از خلاقیت را بین معلمان در یک مدرسه نوین (مدرن) افزایش می‌دهد.

بنابراین، توسعه کلاسی که به تفکر خلاق و انتقادی منجر می‌شود، با رفتار معلمان کاملاً ارتباط دارد. بدین منظور، معلمان باید اصول زیر را در کلاس درس مورد توجه قرار دهند:

۱. گسترش آزادی روانی در کلاس؛
۲. توسعه ارتباطات عاطفی و عقلانی؛
۳. ایجاد جو همدلی و درک دیگران؛
۴. توجه به استقلال و فردیت دانش‌آموزان و تأکید نکردن افراطی بر هنجار گروه؛
۵. احترام به عقاید شاگردان و کمک به تجدید سازمان عقاید آن‌ها؛
۶. احترام به سؤالات شاگردان و هدایت سؤالات بی‌ربط به‌سوی مسئله اصلی.

کنند. بر اساس این الگو، کارهایی گروهی به فراگیرندگان ارائه می‌شود تا آنان به تفکر پردازند و به دنبال آن پیرامون کاربرد و روش‌های اجرا اقدام کنند (مهرداد، ۱۳۸۸: ۸۸). بدیعه‌پردازی شیوه جالبی است که **ویلیام گوردون**^{۱۳} و دستیارانش (۱۹۶۱) برای ایجاد نوآوری تدوین کرده‌اند. گوردون پایه بدیعه‌پردازی را بر چهار مطلب قرار می‌دهد که نظریات عادی درباره خلاقیت را به نقد می‌کشند:

۱. خلاقیت در فعالیت‌های روزمره اهمیت بسیار دارد. ۲. فرایند خلاقیت به هیچ‌وجه اسرارآمیز نیست. می‌توان آن را توصیف کرد و تربیت مستقیم افراد به‌منظور افزایش خلاقیتشان امکان‌پذیر است.

۳. اختراع خلاق در همه رشته‌ها همچون هنر، علوم و مهندسی مشابه است و این به وسیله همان شاخص فرایندهای عقلی مشخص می‌شود.

۴. ابداع (تفکر خلاق) فرد و گروه به یکدیگر شباهت بسیار دارند. افراد و گروه‌ها محصولات و نظرات را به سبکی بیشتر شبیه به هم تولید می‌کنند و این هم باز مطالب بسیار متفاوت با موضوعی است که خلاقیت را تجربه‌ای به‌شدت فردی و نه شرکت‌پذیر می‌دانند (بهرنگی، ۱۳۹۳: ۲۲۱).

با تعریف‌های گفته‌شده این سؤال‌ها مطرح می‌شوند که: فرد خلاق و نوآور کیست؟ چه ویژگی‌هایی دارد؟ عوامل مؤثر بر خلاقیت معلم و تدریس چه هستند؟ با چه روش‌هایی می‌توان تفکر خلاق و نقاد را پرورش داد؟

در توصیف فرد خلاق می‌توان گفت: او مسائل و وضعیت‌هایی را می‌بیند که قبلاً مورد توجه قرار نگرفته‌اند. از این رو می‌تواند نگاهی غیرمرسوم به اشیا و پدیده‌ها بیندازد. در واقع افراد خلاق بخش عمده‌ای از وقت و انرژی خود را صرف توجه دقیق به اطراف خود می‌کنند.

جوی پال گیلفورد^{۱۴} (۱۹۵۹) اشاره می‌کند، افراد خلاق انعطاف‌پذیرند و در ارائه راه‌حل و اندیشه بدیع از آمادگی برخوردارند و مثبت‌اندیش و دارای استقلال رأی‌اند. به قضاوت‌های مستقل می‌پردازند و سعی ندارند پیرو یا همانند دیگران باشند و از غیرعادی تلقی شدن عمل و رفتارشان واهمه ندارند.

از سوی دیگر، خلاقیت و نوآوری در معلمان به عوامل متفاوتی بستگی دارد. از آشنایی با راهبردهای یاددهی‌یادگیری نوین تا فضای فیزیکی کلاس، امنیت روحی و روانی معلم نقش بسزایی در خلاقیت و تدریس دارند.

تحقیقات **ررک** و همکاران با موضوع «خلاقیت و نوآوری معلمان مدرسه‌های مدرن (جنبه تجربی)» (۲۰۲۰) نشان داد، آمادگی برای معرفی نوآوری در فعالیت حرفه‌ای معلمان و میزان خلاقیت آن‌ها به انگیزه، تمرکز بر موفقیت

فن‌های^{۱۵} پرورش تفکر خلاق و انتقادی از سوی معلم^{۱۶}

۱. مواد و مطالب آموزشی متنوعی را برای تکمیل کتاب‌های درسی معمول تهیه و تدوین کنید.
۲. بحث‌ها و مناظره‌های کلیدی و مرتبط با زندگی دانش‌آموزان را در زمینه موضوعات بحث‌برانگیز اجرا کنید.
۳. دانش‌آموزان را به صورت دوتایی سازمان‌دهی کنید و از آن‌ها بخواهید با گروه‌های دیگری از دانش‌آموزان در مورد یک مسئله بحث و مناظره کنند. جو و فضای کلاس را طوری ترتیب دهید که باعث کنش متقابل شود، ترتیب نشستن شاگردان را تغییر دهید و از روش‌های تقسیم کلاس بزرگ به گروه‌های کوچک برای بحث استفاده کنید.
۴. از دانش‌آموزان بخواهید در مورد یک مسئله کوچک اجتماعی، انتقادات و نظرات خود را برای سردبیر مجله یا روزنامه‌ای بنویسند و در کلاس بخوانند.
۵. از دانش‌آموزان بخواهید در جلسات و گردهمایی‌های اجتماعی شرکت کنند، یا برنامه‌های میزگرد تلویزیونی را تماشا و درباره نظرها‌های مختلف بحث کنند.
۶. از دانش‌آموزان بخواهید حوادث و رویدادهای مهم تاریخی یا زندگی شخصیت‌های متفکر و خلاق را در کلاس درس به نمایش بگذارند.
۷. از تکالیف نوشتاری اثربخش در جریان آموزش استفاده کنید (یارمحمدیان، ۱۴۰۰: ۷۵).

چند راهکار برای خلاقیت در تدریس

۱. از چند روش تدریس متنوع و متناسب با موضوع درس مانند: «حل مسئله، بحث آزاد، کاوشگری و بارش مغزی» استفاده شود تا دانش‌آموزان افکار و راه‌حل‌های خود را با اعتمادبه‌نفس بیان کنند.
۲. زمینه‌ای بدون دغدغه و نگرانی برای بیان افکار، بدون ترس از تحقیر و تمسخر از سوی جمع ایجاد شود. ممکن است شاگردان در فرایند تفکر پاسخ‌های اشتباهی را بیان کنند، اما پرورش تفکر و بیان آن مهم است.
۳. برای پیشگیری از حقارت و رفع ترس از بیان ایده‌ها، معلم باید فضایی آرام‌بخش توأم بانشاط در کلاس را بسط‌سازی کند و متذکر شود انسان‌های بزرگ هم از ابتدا خلاق نبوده‌اند، بلکه با تلاش و پرورش این قوه توانسته‌اند ابتکار و آفرینندگی را در وجود خود شکوفا کنند.
۴. با دقت به نظرهای دانش‌آموزان گوش دهد و اندیشه‌های آنان را در کلاس درس نقد و بررسی کند تا آنان احساس استقلال رأی و نظر و تشویق به فرهنگ دموکراسی پیدا کنند.
۵. مطالب درسی را به صورت مسئله، معما و پرسش‌هایی

با پاسخ‌های متفاوت مطرح کند تا خلاقیت و تفکر واگرا را تقویت کند.

۶. از فن «من نمی‌دانم» استفاده کند؛ به دو دلیل:
الف) یافتن پاسخ به کمک یکدیگر می‌تواند خوشایند باشد.
ب) پاسخ مستقیم و سریع به سؤال کودک ممکن است راه‌های اکتشافی را از وی سلب کند. در نتیجه هرچند وقت یک‌بار با هم پاسخ را بیابیم؛ چرا که ندانستن عیب نیست.
 ۷. اداره کلاس به صورت «فراگیر محور».
 ۸. تشویق دانش‌آموزان برای داشتن اندیشه‌های بکر و جدید و ارائه و توضیح دستاوردهای خلاق آن‌ها در گروه‌های اجتماعی.
- پی‌نوشت‌ها

1. Teaching
2. post-industrial
3. Critical thinking and problem solving
4. creativity and innovation
5. Communications
6. Cooperation
7. Higher order thinking skills
8. learning
9. Insight
10. Understanding
11. Creativity
12. Innovation
13. William. Gordon
14. Joy.Paul. Guilford
15. techniques
16. Teacher

منابع

۱. شعبانی، حسن (۱۴۰۱). مهارت‌های آموزشی و پرورشی روش‌ها و فنون. سمت. تهران.
۲. یارمحمدیان، محمدحسین (۱۴۰۰). اصول برنامه‌ریزی درسی. یادواره کتاب. تهران.
۳. ارنشتاین، آلن سی؛ هانکینس، فرانسیس (۱۳۹۹). مبانی فلسفی روان‌شناختی و اجتماعی برنامه درسی. ترجمه سیاوش خلیلی شورینی. یادواره کتاب. تهران.
۴. جویس، بروس و همکاران (۱۳۹۳). الگوهای تدریس ۲۰۰۴. ترجمه محمدرضا بهرنکی. کمال تربیت. تهران.
۵. جی مک کیچی، ویلبرت؛ سونینکی، ماریلا (۱۳۸۸). روش‌های تدریس پیشرفته. ترجمه محمدرضا کرامتی، حسن محبوب عشرت‌آبادی. سیطرون. تهران.
۶. مهرداد، حسین (۱۳۸۸). هنر تدریس. روان. تهران.
۷. شریعتمداری، علی (۱۳۸۳). اصول و فلسفه تعلیم و تربیت. امیرکبیر. تهران.
8. www. iranmodares.com
9. Rerke, V. I., Tatarinova, L. V., Bubnova, I. S., BABIT-SKAYA, L. A., & Bakhareva, E. V. (2020). Creativity and innovations of teachers of modern school. Empirical aspect. *Revista Espacios*, 41(06).
10. Astuti, A. P., Aziz, A., Sumarti, S. S., & Bharati, D. A. L. (2019, June). Preparing 21st century teachers: Implementation of 4C character's pre-service teacher through teaching practice. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1233, No. 1, p. 012109). IOP Publishing.